

Poštovani,

Ovu brošuru priredile su stručne službe Unije poslodavaca Srbije s ciljem da na jednom mestu, kroz konkretne činjenice i brojke, prikažu trenutno stanje u grani turizma i ugostiteljstva u Republici Srbiji.

Godinama unazad Unija poslodavaca Srbije kao jedina međunarodno priznata i reprezentativna organizacija poslodavaca u Srbiji pokušava da skrene pažnju na hronične probleme privrede koji su istovremeno i hronični problemi čitavog društva. Zastupamo stavove da se opterećenje privrede u Srbiji mora umanjiti, dovršiti započeta privatizacija, otpočeti korenita reforma javnog sektora, nastaviti reforma administrativnih propisa, tržište rada učiniti dinamičnijim i kvalitetnijim, a radno zakonodavstvo osloboditi nepotrebnog balasta iz perioda socijalističke Jugoslavije. Razvoj svih sektora u grani turizma i ugostiteljstva, uz razvoj industrije i proizvodnje, predstavlja prioritet u razvoju Srbije do 2016. godine. Postojeći potencijali Srbije u ovoj grani još su nedovoljno iskorišćeni i ako se uzme podatak da je Republika Hrvatska u 2009. godini imala preko 7 milijardi evra prihoda od turizma, realan je cilj da Srbija do 2016. godine dostigne prihod od 1,5 milijardi evra u ovoj privrednoj grani.

Unija poslodavaca Srbije kao odgovorna organizacija traži od preostalih socijalnih partnera – sindikata i Vlade da se, pre svega, uvaži realnost. Zbog toga je u ovoj brošuri posebno poglavlje posvećeno Zakonu o radu i Opštem kolektivnom ugovoru i navedene su opravdane primedbe poslodavaca koje znatno onemogućavaju povećanje zaposlenosti i dalji razvoj. Opterećenje rada je kao i mnoga druga opterećenja veliki balast slabo razvijenoj privredi koja se u nedostatku investicionog i obrtnog kapitala češće okreće pukom preživljavanju i održanju poslovanja na istom nivou, nego stručnom i tehnološkom razvoju i povećanju kapaciteta.

Naposletku, delovanje Unije poslodavaca Srbije, kao ozbiljne organizacije poslodavaca, koja je aktivna na čitavoj teritoriji Republike Srbije, ne svodi se samo na kritiku. Na osnovu prethodno iznete statistike i analize stanja u ovoj brošuri predlažemo Vladi Republike Srbije one mere koje smatramo neophodnim preduslovom za razvoj grane turizma i ugostiteljstva. Privrednici iz grane turizma i ugostiteljstva okupljeni u UPS smatraju da bez sprovođenja ovih mera neće biti značajnog napretka kako u privredi Srbije, tako ni u čitavom društvu. Tek sa realizacijom predloženih mera stvoriće se i prostor da se sa rasterećenjem privrede pristupi novim kolektivnim pregovorima u kojima će poslodavci moći da ponude više svetu rada i sindikatima.

Naše namere su ozbiljne, a želje najbolje. Mi želimo da budemo poslodavci u bogatom i razvijenom društvu.

Pozivamo vas da ga izgradimo zajedno.

U Beogradu,
29. septembar
2010. godine

Nebojša Atanacković
Predsednik
Unije poslodavaca Srbije

Dolasci i noćenja

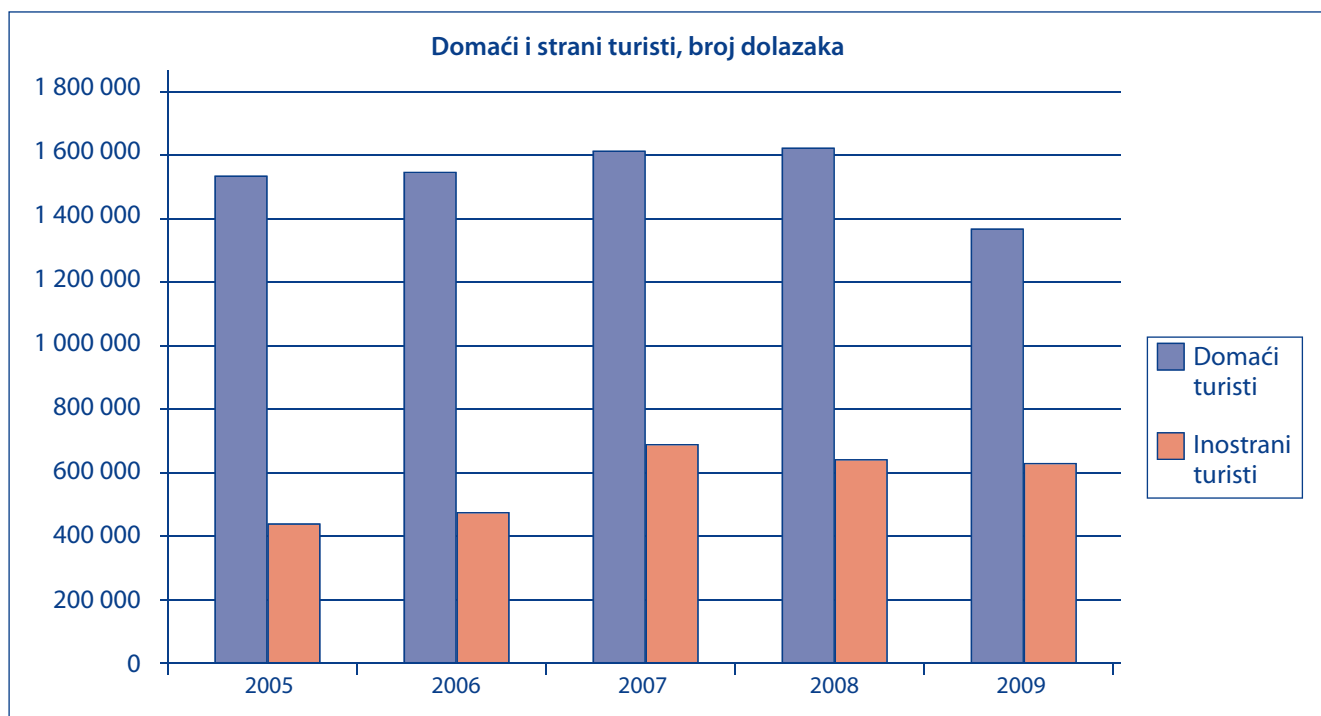
Promet u turizmu, praćen po broju dolazaka i noćenja je u periodu od 2003. do 2007. godine beležio rast i po broju dolazaka i po broju noćenja, kako stranih, tako i domaćih turista. Rast je bio naročito izražen u 2007. godini, kada je broj dolazaka uvećan za 14,95%, a broj noćenja za 11,17% u odnosu na 2006. godinu. U 2007. godini rast prometa primećen je kako kod domaćih tako i kod inostranih turista.

2008. godina je predstavljala godinu stagnacije

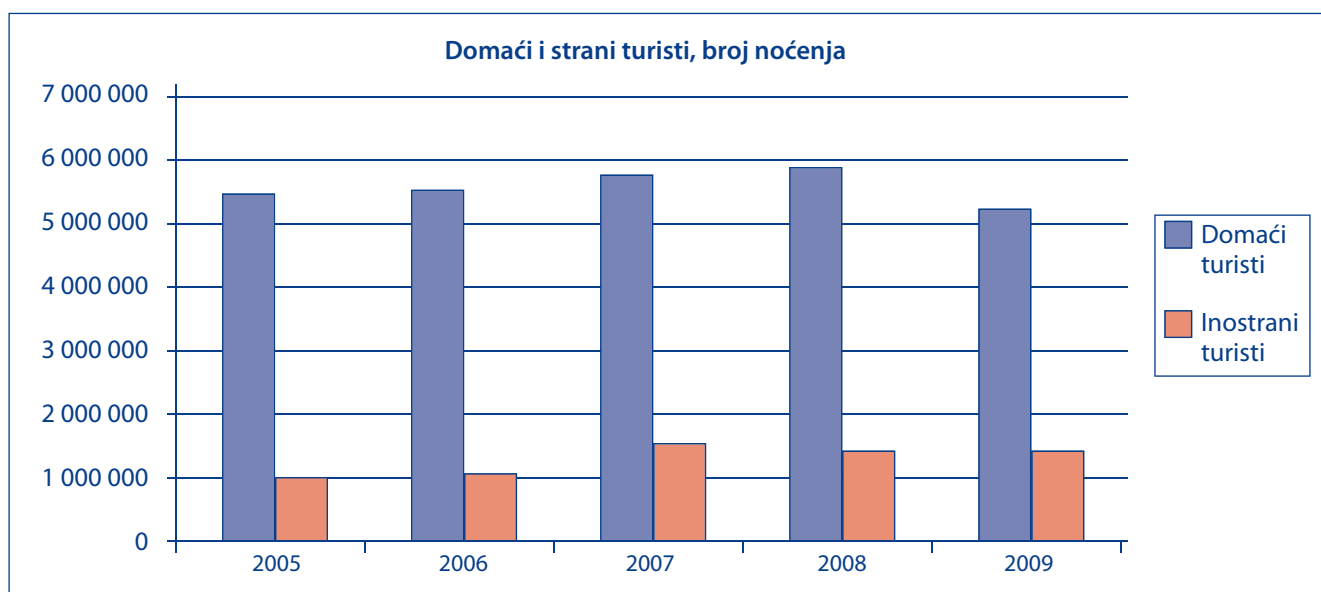
za ovu privrednu granu, dok su se efekti svetske finansijske krize osetili u 2009. godini, kada ukupan broj dolazaka beleži pad od 10,81% u odnosu na 2008. godinu, a ukupan broj noćenja beleži pad od 8,22% u odnosu na 2008. godinu.

U 2009. godini najveći pad beležio je broj dolazaka i noćenja domaćih turista, dok su inostrani turisti beležili skroman pad, ili čak blagi rast u broju noćenja.

Grafikon 1: Domaći i strani turisti, broj dolazaka, 2005-2009.

Grafikon 2: Domaći i strani turisti, broj noćenja, 2005-2009.

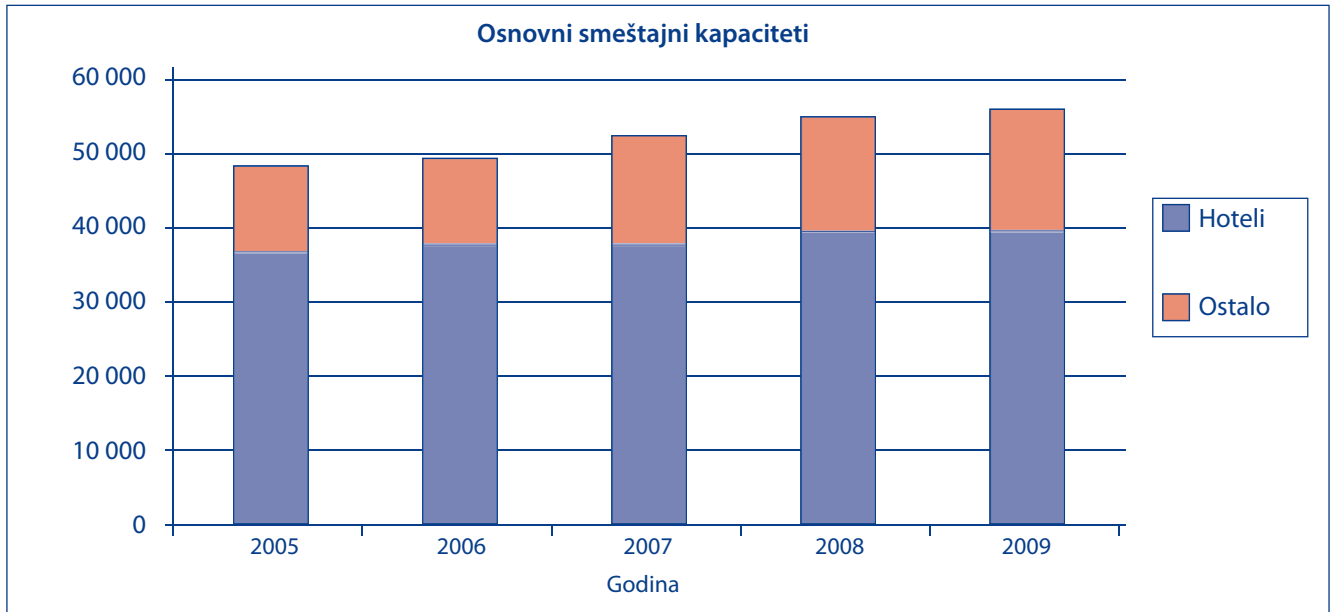

Smeštajni kapaciteti

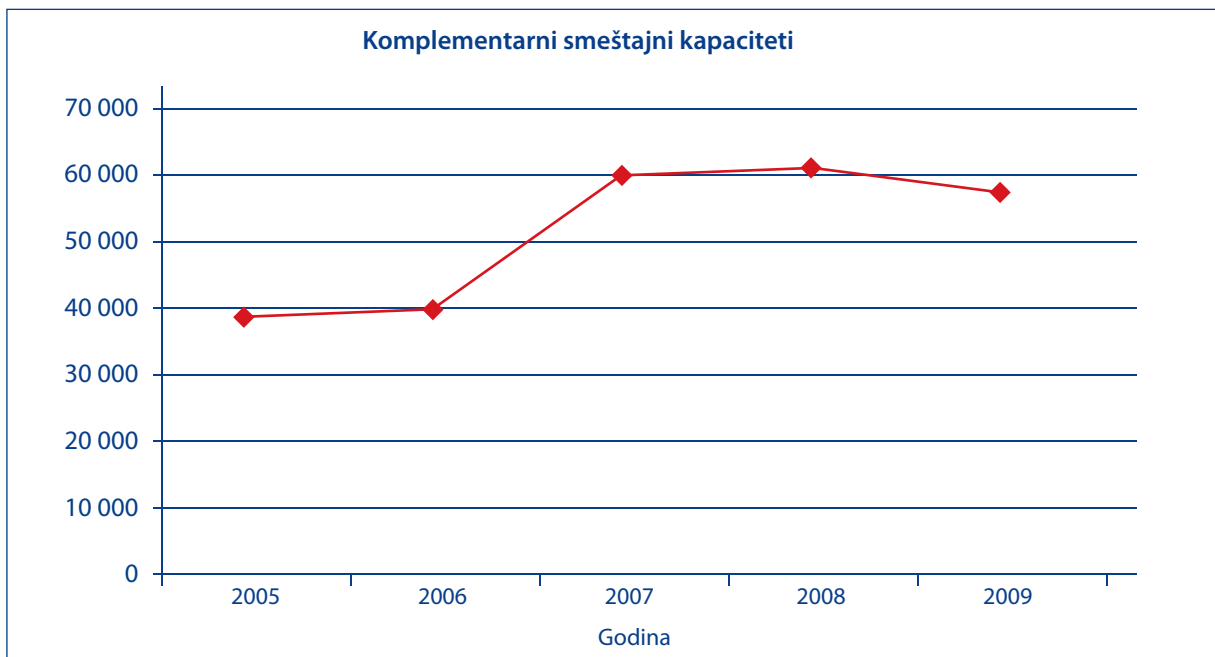
Smeštajni kapaciteti u Republici Srbiji beležili su rast od 2005. godine, najviše podstaknut značajnim rastom komplementarnih smeštajnih kapaciteta u

2007. godini. U 2009. godini primetna je stagnacija u osnovnim smeštajnim kapacitetima, uz pad komplementarnih smeštajnih kapaciteta.

Grafikon 3: Osnovni smeštajni kapaciteti, 2005-2009.

Grafikon 4: Komplementarni smeštajni kapaciteti, 2005-2009.

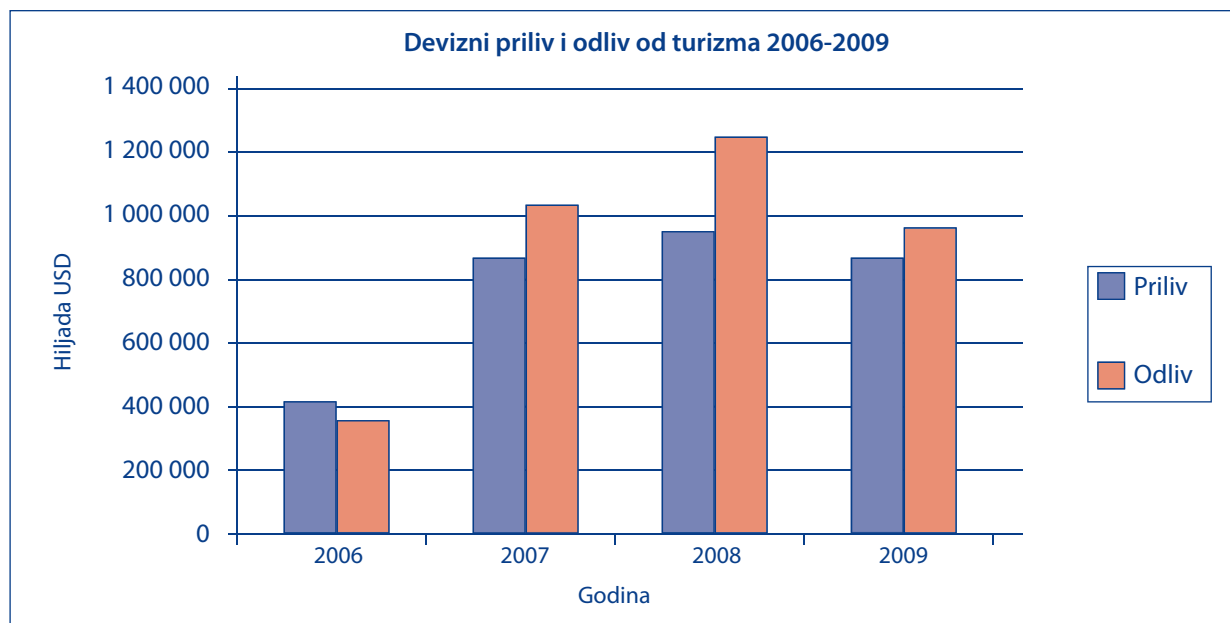

Devizni prilivi i odlivi

Srbija od 2007. godine beleži veći devizni odliv od turizma nego devizni priliv. Devizni odliv se smanjio tokom 2009. godine kao posledica pada standarda, ali je i dalje viši od deviznog priliva za 10,79%. Ovi podaci, uz veliki pad dolazaka i noćenja

domaćih turista ukazuju na potrebu da se turistička ponuda u Republici Srbiji učini konkurentijom u odnosu na inostranu, što kroz smanjenje opterećenja privredne grane, što kroz ulaganje u razvoj turističkih kapaciteta.

Grafikon 5: Devizni priliv i odliv od turizma, 2006-2009.

Prosečno opterećenje i troškovi poslovanja u ugostiteljstvu

U Srbiji postoji približno 21.250 (mart 2010.) ugostiteljskih objekata. Prosečna kvadratura objekta je 46,5 kvm. Donja lista pokazuje koliko jedan ugostitelj koji zapošljava 5 lica u objektu od 50 kvadrata

mesečno izdvaja za određene dažbine, što predstavlja presek ukupnog mesečnog opterećenja prosečnog ugostiteljskog objekta u Srbiji.

Tabela 1: Prosečno opterećenje i troškovi poslovanja u ugostiteljstvu

r. b.	Vrsta dažbine (porez, taksa, naknada)	Iznos u din (mesečno)
1.	Porezi i doprinosi za pet mesečnih zarada	55.284
2.	Zakup objekta od 40-50 kvm	37.695
3.	Porez na zakup objekta (PDV)	6.785
4.	Komunalne usluge (Infostan, 80 do 100 odsto skuplji nego za građane u nekim opštinama)	5.427
5.	Električna energija (skuplja nego za građane)	4.972
6.	Održavanje zgrade u kojoj je ugostiteljski objekat	1.230
7.	Parking prostor za službena vozila (skuplji nego za građane)	4.150
8.	Gas za privredne subjekte u ugostiteljstvu (40% do 80% skuplji)	4.623
9.	Bankarske provizije (20% do 30% veće za privredu nego za građane)	7.311
10.	Kredit za renoviranje objekta i opremu (svaki treći ugostitelj)	9.696
11.	Troškovi oštećenog inventara (posuđe, nameštaj, druga šteta)	2.724
12.	Troškovi osiguranja objekta	1.934
13.	Gubitak usled manjka (potkradanje radnika, svaki treći objekat)	765
14.	Troškovi provala i pljački (u proseku 1,07 puta godišnje po objektu)	14.632
15.	Taksa na isticanje firme	2.394
16.	Taksa za isticanje reklamnog panoa	1.992
17.	Taksa za spoljnu svetleću reklamu (u nekim opštinama)	1.621
18.	Naknada za javno saopštavanje muzike (Sokoj)	3.054
19.	Naknada za javno saopštavanje fonograma (OFPS)	1.748
20.	Naknada za kablovsku televiziju	642
21.	TV pretplata na račun za struju	385

22.	Dezinfekcija i deratizacija	1.204
23.	Punjenje i kontrola protivpožarnih aparata	527
24.	Merenje nivoa buke u objektu	3.287
25.	Projekat i saglasnost za letnju baštu	3.985
26.	Pretplata za letnju baštu	10.612
27.	Projekat i saglasnost za zimsku baštu	3.752
28.	Pretplata za zimsku baštu	3.347
29.	Servisiranje fiskalnih kasa	870
30.	Osiguranje osnovnih sredstava i robe u objektu	2.090
31.	Usluge održavanja opreme i kuhinja	6.512
32.	Knjigovodstvene usluge	14.245
33.	Troškovi kancelarijskog materijala za vođenje poslovnih knjiga	1.099
34.	Takse Poreskoj upravi za razna uverenja, potvrde i druge dokumente	1.872
35.	Takse APRu, državnim fondovima, lok. samoupravama za dokumenta	2.346
36.	Troškovi propagandnog i drugog štampanog materijala	4.077
37.	Troškovi nabavke pića i sastojaka za jela	342.678
38.	Neto zarade za 5 zaposlenih	104.306
	UKUPNO	648.377

Napomena:

Ova analiza nije uzela u obzir poslednja drastična povećanja komunalnih такси u proleće 2010. godine i uvođenja drugih dodatnih opterećenja, tako da je navedeni ukupni iznos u donjoj tabeli u avgustu 2010. godine bio značajno veći.

Pored stavki u tabeli mestimično (od opštine do opštine) se još naplaćuju i:

- Taksa za korišćenje javnih površina
- Taksa za drumska i motorna vozila za privredne subjekte
- Voda se privrednim subjektima obračunava u mnogim opštinama po cenama od 20 do 145% višim nego za građane
- Taksa za držanje muzičkih uređaja
- Taksa za izvođenje muzike uživo
- Taksa za ugostiteljske objekte na vodi

Gornja tabela pokazuje da od osnivanja prosečnog ugostiteljskog objekta u Srbiji samo na troškove

poslovanja mesečno odlazi 6.116 evra, a godišnji troškovi su 73.401 evra. Tek nakon tih iznosa svaki dinar koji pretekne ostaje ugostitelju koji može odlučiti da li će i dalje ulagati u svoj objekat, otvarati nov ili prihod tretirati kao sopstvenu zaradu.

Najmanji su ukupni prosečni troškovi ugostitelja u istočnoj Srbiji, u proseku 39.676 evra¹ godišnje, a najveći su u Beogradu, 101.741 evra godišnje. Zbog velikog broja dažbina i drugih troškova koji su daleko viši za privredu i ugostitelje nego za građane, samo oni najveći i sa objektima na najprometnijim mestima uspevaju da opstanu.

Nelikvidnost

U 2009. i 2010. godini nelikvidnost je postala dominantan problem srpske privrede. Privredni subjekti u grani turizma i ugostiteljstva u Republici Srbiji na mesečnom nivou imaju prosečno 39 opterećenja (obaveze prema državi na osnovu različitih zakona i propisa, avgust 2010.), bankarske kamate na kredite privredi godinama su među najvišima u regionu i 2 do 3 puta veće u odnosu na zemlje EU, brojne suviše birokratske procedure uzrokuju visoke troškove, a prosečni rokovi plaćanja u maju 2010. godine bili

su 128 dana. Poseban problem u ovoj grani imaju turističke agencije i hotelijeri koji su zbog smanjenja broja noćenja u 2009. godini bili prinuđeni da nude smeštaj i pansionersku uslugu na 6, 9, 12, pa čak i 24 mesečne rate, i ponekad je potrebno godinu i više dana da svoja potraživanja u potpunosti naplate. U navedenim okolnostima nelikvidnost ugostiteljske privrede značajno je povećana, što ilustruje donja tabela.

¹ Evro je obračunat po kursu od 106 dinara za jedan evro

Ovde su prikazani rezultati ankete sprovedene na uzorku od 590 privrednih subjekata u grani turizma i ugostiteljstva (hoteli, pansioni, hosteli, restorani,

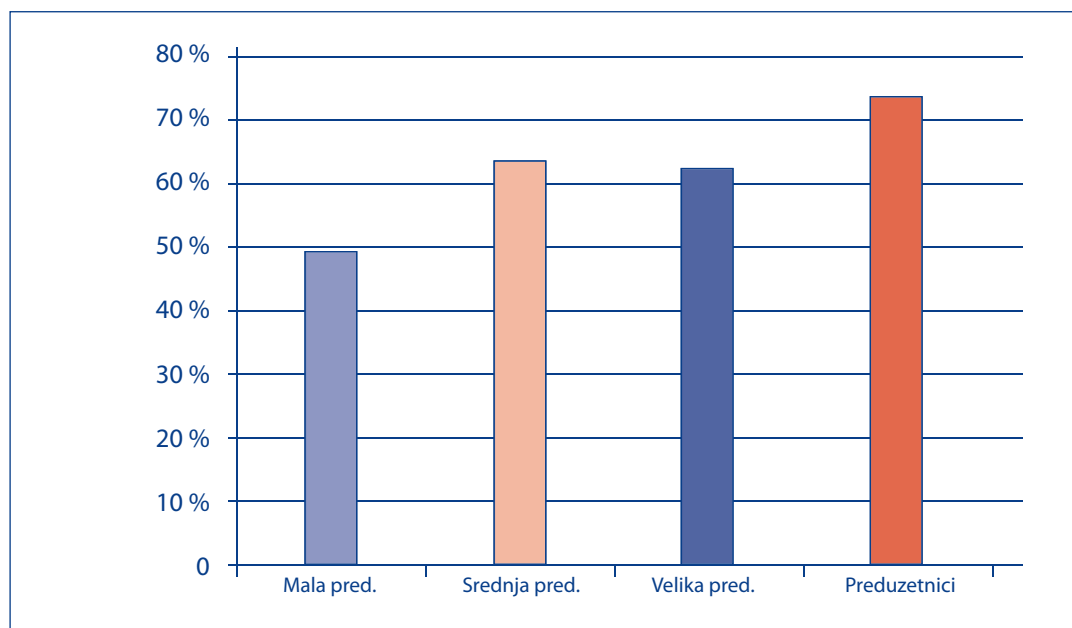
kafići i klubovi, barovi, diskoteke, itd.).

274 malih, 22 srednja, 8 velikih preduzeća i 286 preduzetnika.

Tabela 2: Nelikvidnost u grani turizma i ugostiteljstva (maj 2010.)

Period nelikvidnosti	Mala preduzeća	Srednja preduzeća	Velika preduzeća	Preduzetnici
Do 7 dana	5	2		11
Do 14 dana	3	1	2	41
Do mesec dana	49	5	1	77
Dva meseca	27	2	1	28
Tri meseca	28	2		20
Više od tri meseca	24	2	1	31
Procenat nelikvidnih u ukupnom broju anketiranih	136 od 274 49,6%	14 od 22 63,6%	5 od 8 62,5%	208 od 286 72,7%

Grafikon 6: – privredni subjekti u grani turizma i ugostiteljstva koji su imali problem sa likvidnošću

Istraživanje pokazuje da su ekonomska kriza i pad prometa u ugostiteljstvu najviše pogodili male

samostalne ugostiteljske radnje i srednja i velika ugostiteljska preduzeća sa većim brojem zaposlenih.

Siva ekonomija

Procene iz različitih izvora (Svetska banka, Evropska komisija, Unija poslodavaca Srbije, više organizacija nevladinog sektora) govore da je nivo sive ekonomije dostigao u prvoj polovini 2010. između 35,5 i 40,7% bruto domaćeg proizvoda u Republici.

Siva ekonomija u Republici Srbiji obuhvata tri stuba:

- 1) Privređivanje na crno (nelegalni privredni subjekti)
- 2) Rad na crno (zaposleni koji rade ilegalno)
- 3) Pranje novca i finansijske malverzacije (nelegalne transakcije, utaje poreza i dr.)

Siva ekonomija je značajan faktor ograničenja razvoja formalne ekonomije u Srbiji. U grani turizma i ugostiteljstva siva ekonomija se ogleda u postojanju ilegalnih ugostiteljskih objekata (restorana, kafića, klubova, barova, itd), samostalnih ugostiteljskih radnji u kojima nije uvedena fiskalizacija, divljih prenočišta i pansiona, ilegalnih kampova, značajnom broju (preko 30%) neprijavljenih gostiju, radu na crno kod pojedinih legalnih poslodavaca, itd.

Navedeni oblici sive ekonomije najzastupljeniji su u nerazvijenim oblastima istočne, južne i zapadne Srbije. Sa izbijanjem svetske ekonomske krize prime-

ćen je porast privređivanja na crno i u ugostiteljstvu u centralnoj Srbiji (Šumadija). Ovi oblici sive ekonomije predstavljaju veliku nelojalnu konkurenciju onim preduzetnicima i preduzećima koji su registro-

vani i redovno izmiruju sve svoje obaveze prema državi (poreze i doprinose, PDV, republičke i lokalne administrativne takse, obaveze prema ostalim propisima, itd.).

Tabela 3: Razlika u cenama smeštaja (noćenja) u legalnim i neregistrovanim pansionima (april 2010.).
Prosečna razlika je izražena u procentima.

Mesto	Noćenje	Noćenje s doručkom	Polupansion	Pun pansion	Apartment
Sremski Karlovci	25%	27%	28%	30%	13%
Beograd	16%	17%	20%	19%	22%
Novi Sad	9%	15%	22%	22%	24%
Zlatibor	22%	21%	25%	27%	15%
Kopaonik	35%	37%	34%	39%	20%
Divčibare	21%	23%	30%	31%	28%
Vrnjačka banja	18%	19%	24%	28%	10%

Gornja Tabela pokazuje da je smeštaj u nelegalnim pansionima značajno jeftiniji od smeštaja u legalnim (registrovanim) objektima, što predstavlja

neugodnu konkurenciju legalnim privrednim subjektima u turizmu i ugostiteljstvu.

Porezi i doprinosi

Visina poreza i doprinosa na zaradu predstavlja jedno od najvećih opterećenja poslodavaca u Republici Srbiji. Doprinosi se isplaćuju iz bruto zarade zaposlenog, koja u sebi sadrži porez na zaradu (u iznosu od 12% od bruto zarade), doprinos za PIO (11%), doprinos za zdravstveno osiguranje (6,15%) i doprinos za zaštitu od nezaposlenosti (0,75%). Pored

tih iznosa, poslodavac je u obavezi da iste iznose doprinosa koji se nominalno stavljaju na teret zaposlenog uplati sam, što realno povećava troškove isplate zarada za poslodavca. Troškovi prosečne zarade za poslodavca i ukupni iznosi poreza i doprinosa dati su u sledećoj tabeli:

Tabela 4: Troškovi prosečne zarade za poslodavca, mart 2010.

Grana	Prosečna neto zarada	Troškovi prosečne zarade za poslodavca	Iznos poreza i doprinosa	Iznos poreza i doprinosa u procentima u odnosu na neto iznos
Hoteli i restorani	17 851	28 700,53	10 849,53	60,77%
Turističke agencije	51 702	85 633,95	33 931,95	65,62%

Kao što se vidi iz priložene tabele, porezi i doprinosi poslodavcu opterećuju isplatu zarada zaposlenima za dodatnih 60,77% za prosečnu zaradu u grani hotela i restorana, dok sa rastom neto zarade raste i

odnos poreza i doprinosa u odnosu na neto zaradu, čime se poslodavci dodatno destimulišu da povećaju zarade zaposlenima.

Minuli rad

- Član 108. Zakona o radu predviđa uvećanje zarade po osnovu vremena provedenog na

radu za svaku punu godinu rada ostvarenu u radnom odnosu u iznosu od 0,4% od osnovice.

Naknade zarada

- Član 118. Zakona o radu predviđa pravo zaposlenog na naknadu troškova za ishranu u toku rada. Član 32. Opšteg kolektivnog ugovora predviđa da se ova naknada isplaćuje u mesečnom iznosu od 15% prosečne zarade u Republici, prema poslednjem objavljenom podatku republičkog organa nadležnog za poslove statistike. Ova naknada je u martu iznosila 5.025 RSD². Ova naknada ulazi u osnovicu za obračun poreza i doprinosa, što predstavlja ukupan trošak za poslodavce od 8.451,46 RSD
- Član 118. Zakona o radu predviđa pravo zaposlenog na naknadu troškova za regres za korišćenje godišnjeg odmora. Opštim kolektivnim ugovorom predviđeno je da se ova naknada isplaćuje u iznosu od 75% prosečne

zarade u Republici, prema poslednjem objavljenom podatku republičkog organa nadležnog za poslove statistike. Ova naknada je u martu 2010. iznosila 25.131 RSD na godišnjem nivou, ili 2.094 RSD na mesečnom nivou². Ova naknada ulazi u osnovicu za obračun poreza i doprinosa, što predstavlja ukupan trošak za poslodavce od 42.267,40 RSD na godišnjem, ili 3.522,28 RSD na mesečnom nivou.

- Član 118. Zakona o radu predviđa pravo zaposlenog na naknadu troškova za dolazak i odlazak sa rada, u visini cene prevozne karte u javnom saobraćaju. Za obračun opterećenja cene rada uzeta je cena mesečne karte za zaposleno lice u Beogradu, koja iznosi 2 360 RSD.

2 Ove odredbe Opšteg kolektivnog ugovora prestale su sa primenom objavljivanjem Aneksa II Opšteg kolektivnog

ugovora u Sl. glasniku RS br. 8/2009 (zamrzavanje OKU u momentu izbijanja svetske finansijske krize)

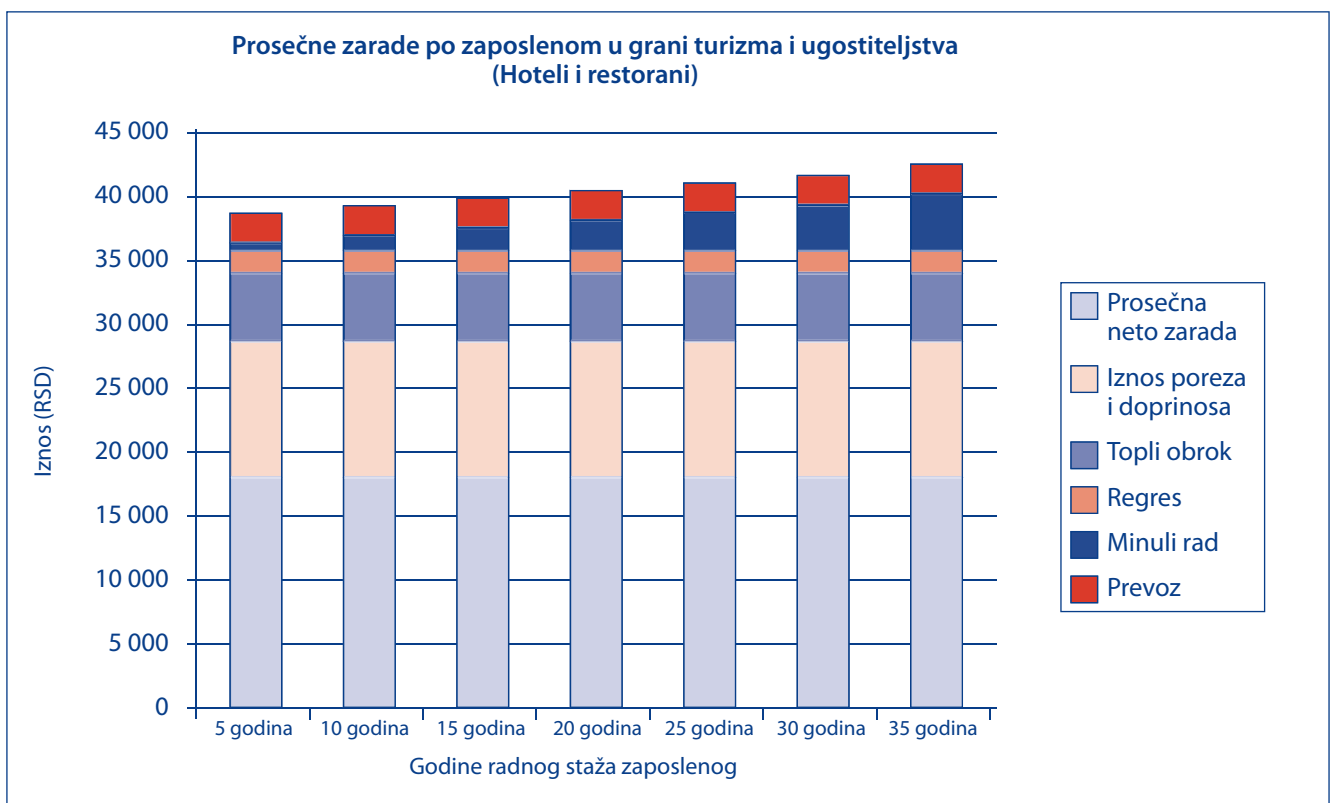
Druge naknade i uvećanja zarada

• Član 118. Zakona o radu predviđa naknadu troškova za vreme provedeno na službenom putu u zemlji. Opšti kolektivni ugovor u Članu 32. predviđa da ova naknada iznosi 5% prosečne mesečne zarade u Republici, prema poslednjem objavljenom podatku republičkog organa nadležnog za poslove statistike. U martu mesecu 2010, to je predstavljalo iznos od 2.009 RSD. Uz to, poslodavac je u obavezi da isplati troškove noćenja (sem u hotelu luks kategorije) i putne troškove prema priloženom računu.

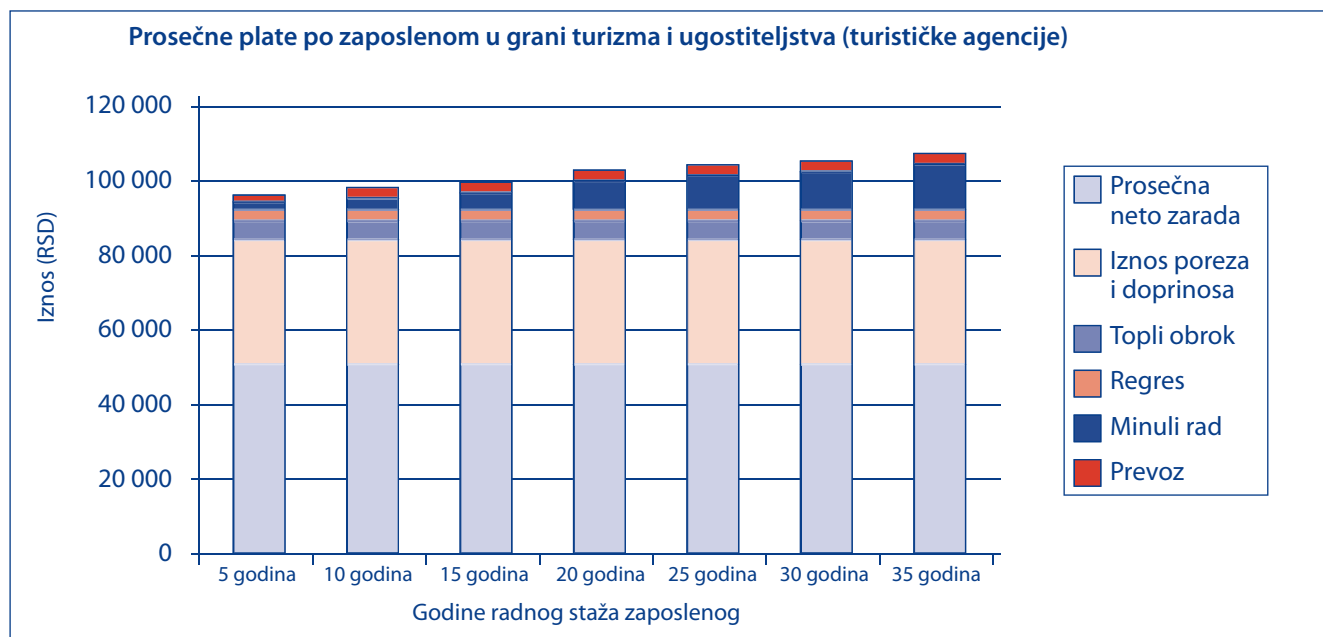
Takođe, Član 108. Zakona o radu predviđa uvećanja zarada u sledećim slučajevima:

- Za rad na dan praznika koji je neradni dan – najmanje 110% od osnovice. Član 24. Opšteg kolektivnog ugovora predviđa uvećanje od 120% od osnovice².
- Za rad noću i rad u smenama, ako takav rad nije vrednovan pri utvrđivanju osnovne zarade – najmanje 26% od osnovice. Član 24. Opšteg kolektivnog ugovora predviđa uvećanje od 30% od osnovice za rad noću².
- Za prekovremeni rad – najmanje 26% od osnovice.

Grafikon 7: Prosečne zarade po zaposlenom u grani turizma i ugostiteljstva (hoteli i restorani), sa uračunatim opterećenjima rada

Grafikon 8: Prosečne zarade po zaposlenom u grani turizma i ugostiteljstva (turističke agencije), sa uračunatim opterećenjima rada

Iz priloženih grafikona vidi se da je učešće poreza i doprinosa i drugih opterećenja rada u ukupnom iznosu bruto zarada za poslodavaca gotovo po-

djednako kao osnovna neto zarada koja se isplaćuje zaposlenom, a u velikom broju slučajeva iznosi opterećenja su čak i viši od neto zarade zaposlenog.

Otpremnine

Zakon o radu u Članu 158. predviđa otpremnine za radnike kojima poslodavac otkáže Ugovor o radu ukoliko usled tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena prestane potreba za obavljanjem određenog posla ili dođe do smanjenja obima posla. Takva otpremnina ne može biti niža od zbira trećine

zarade zaposlenog za svaku navršenu godinu rada u radnom odnosu za prvih 10 godina provedenih u radnom odnosu i četvrtine zarade zaposlenog za svaku narednu navršenu godinu rada u radnom odnosu preko 10 godina provedenih u radnom odnosu.

Tabela 5: Minimalne otpremnine u dinarskom iznosu, projekcija troškova

Grana	Godine radnog staža					
	5	10	15	20	25	30
Hoteli i restorani	40.733,33	81.466,67	112.016,67	142.566,67	173.116,67	203.666,67
Turističke agencije	116.880,00	233.760,00	321.420,00	409.080,00	496.740,00	584.400,00

Pored toga što iznosi otpremnina predstavljaju značajno opterećenje za poslodavce, po Zakonu o radu otpremnine se isplaćuju za svaku navršenu godinu radnog staža, što poslodavcima predstavlja dodatan problem – moraju platiti za rad koji je zaposleni vršio kod drugog poslodavca, umesto da plate za rad koji je vršio kod njih. Ovo, zajedno sa iznosima

uvećanja zarade po osnovu vremena provedenog na radu dodatno destimuliše poslodavce da zapošljavaju lica sa većim brojem navršenih godina radnog staža. Direktna posledica Člana 158. Zakona o radu je 168.388 nezaposlenih starijih od 45 godina na tržištu rada (mart 2010.), ili 29,3% od ukupnog broja nezaposlenih lica.

Troškovi odsustva sa posla

- Opšti kolektivni ugovor u Članu 11. tačka 8. predviđa pravo zaposlenog na plaćeno odsustvo u slučaju učestvovanja na radno-proizvodnim takmičenjima koja organizuje

sindikatu, u trajanju od najmanje jednog radnog dana, u zavisnosti od udaljenosti mesta održavanja takmičenja. U praksi, radno-proizvodna takmičenja se

održavaju u junu mesecu, sa trajanjem od pet radnih dana. Za obračun troškova odsustvovanja radnika sa radnog mesta zbog učestvo-

vanja na radno-proizvodnim igrama, uzete su prosečne zarade u navedenim privrednim granama u junu:

Tabela 6: Troškovi odsustva sa posla usled učestvovanja na radno-proizvodnim takmičenjima po radnom mestu u okviru sektora

Grana	Neto trošak radno-proizvodnih takmičenja za poslodavca	Ukupni porezi i doprinosi	Ukupan trošak radno-proizvodnih takmičenja za poslodavca
Hoteli i restorani	4.052,60	2.763,40	6.816,00
Turističke agencije	11.239,56	6.341,30	17.580,86

- Član 11. Opšteg kolektivnog ugovora predviđa pravo zaposlenog na plaćeno odsustvo od dva dana za svaki slučaj dobrovoljnog davanja krvi računajući i dan davanja krvi. Ovakva prak-

sa, kojom se trošak davanja krvi prenosi na poslodavca je suprotna praksi u velikom broju zemalja Evropske unije, gde teret ovakvih davanja snosi država.

Tabela 7: Troškovi odsustva sa posla usled dobrovoljnog davanja krvi

Grana	Neto trošak dobrovoljnog davanja krvi	Ukupni porezi i doprinosi	Ukupan trošak dobrovoljnog davanja krvi
Hoteli i restorani	1.621,04	1.105,36	2.726,40
Turističke agencije	4.495,82	1.742,86	6.238,68

Predlozi promena u Zakonu o radu i kolektivnim ugovorima

1. Smanjenje ukupnog opterećenja porezima i doprinosima na iznos neto zarada koje bi ostavilo prostor poslodavcima da u pojedinačnim i granskim kolektivnim pregovorima povećaju osnovice zarada i omoguće druge beneficije.

2. Podizanje neoporezivog dela zarada do visine minimalne plate u Republici Srbiji kao mera stimulacije poslodavcima da povećaju najniže zarade zaposlenima u grani turizma i ugostiteljstva i ostalim niskoprofitnim privrednim granama.

3. Promena Zakona o radu i redefinisane Člana 158. Nužno je da poslodavac koji isplaćuje otpremninu istu isplati samo za godine radnog staža provedene u njegovom preduzeću, a ne za sve godine radnog staža.

4. Ukidanje finansiranja radno-proizvodnih igara i slobodnih dana za dobrovoljno davanje krvi od strane poslodavaca definisanih Opštim kolektivnim ugovorom.

5. Promena Člana 118. Zakona o radu koji reguliše naknadu troškova za vreme provedeno na službenom putu u zemlji i smanjenje iznosa naknade.

6. Na osnovu smanjenja opterećenja privrede iz tačaka 1, 2, 3, 4 i 5. stvorice se prostor da se sa sindikatima u okviru novih kolektivnih pregovora pristupi razgovorima o utvrđivanju novih osnovica zarada i koeficijentima, visini nadoknada za regres, topli obrok i minuli rad.

7. Pojednostavljanje procedure zasnivanja i raskida ugovora o radu promenama različitih članova Zakona o radu i OKU.

Obrazloženje – zašto su potrebne ove promene

Za Uniju poslodavaca Srbije važna je podrška sindikata u insistiranju da se smanje opterećenja rada. Onog trenutka kada poslodavci budu imali manja izdvajanja za poreze i doprinose, otpremnine, radno-proizvodne igre, slobodne dane za davanje krvi i dnevnice za službena putovanja biće moguće razgovarati o utvrđivanju novih osnovica zarada, stimulacijama za produktivnost i uspeh u radu i drugim beneficijama iz kolektivnih ugovora koje postoje i u vodećim ekonomijama sveta.

Promene u Zakonu o radu i kolektivnim ugovorima ne samo da garantuju rasterećenje poslodavaca i stvaranje mogućnosti za veće osnovne zarade nego će direktno uticati na razvoj tržišta radne snage u Republici Srbiji. Zapošljavanje je u razvijenom svetu ekonomska kategorija i uvođenjem predloženih novina izbegla bi se dosadašnja praksa da se zaposleni zadržavaju u radnom odnosu onda kada za njih nema posla, čime se preduzeća teraju u gubitke i stečaj.

Predlog mera za razvoj grane turizma i ugostiteljstva

Na osnovu obavljenih razgovora i prikupljenih predloga direktora i menadžera 20 malih, srednjih i velikih kompanija u grani turizma i ugostiteljstva i koristeći se analizom trenutnog stanja Unija poslodavaca Srbije predlaže Vladi Republike Srbije i reprezentativnim sindikatima sledeće mere za razvoj

ove grane, koje u narednih pet godina treba da učine Srbiju perspektivnom turističkom destinacijom, podstaknu razvoj turističke infrastrukture i privrede, uvećaju broj domaćih i stranih turista i kao dugoročni rezultat donesu porast zarada i životnog standarda zaposlenih.

1. Razvojna banka – kreditiranje turističke infrastrukture i privrede

Formiranje Razvojne banke Srbije za podršku izvozu i supstituciji proizvoda iz uvoza domaćim proizvodima podrazumeva da se sredstva koja će se osloboditi reformom javnog sektora do 2016. godine i budžetskim uštedama pod povoljnim uslovima daju privredi za pokretanje proizvodnje, revitalizaciju postojećih kapaciteta i razvoj sektora usluga sa minimalnih 1 do 2,5% kamate. 10 do 15 odsto u ukupnoj masi odobrenih kredita Razvojne banke Srbije na godišnjem nivou treba da bude usmereno ka grani turizma i ugostiteljstva s dugoročnim ciljem da se obim BDP u ovoj grani značajno uveća sa sadašnjih 2,1% na evropski prosek od 5%.

Potrebno je otvoriti kreditne linije za izgradnju turističke infrastrukture u turističkim mestima, iz-

gradnju i renoviranje smeštajnih kapaciteta, nabavku ugostiteljske opreme, standardizaciju i edukaciju menadžmenta u turizmu.

Uslov za dobijanje kredita bio bi da na svakih 30 do 50 hiljada evra kredita za ulaganje u razvoj turističke infrastrukture i privrede preduzeća kojima je kredit odobren moraju zaposliti jedno nezaposleno lice ili jedno prekvalifikovano lice, tehnološki višak iz javnog sektora. Na taj način će se viškovi iz javnog sektora prebaciti u profitabilni sektor turističke usluge, a dodeljena sredstva akumulirati i staviti u svrhu razvoja turističkih kapaciteta.

Prilikom odobravanja kredita Razvojna banka Srbije bi tražila sve garancije i sredstva obezbeđenja koja traže i komercijalne banke na tržištu.

2. Okupljanje domaćih i stranih investitora za ulaganja u turističku privredu i davanje građevinskih i drugih dozvola po hitnom postupku investitorima u turizmu i ugostiteljstvu

Srbija ima brojne turističke potencijale koji su delimično ili pretežno neiskorišćeni zbog nedostatka investicija. Potrebno je već početkom 2011. godine pripremiti i organizovati Međunarodnu konferenciju za investicije u turizmu na kojoj bi se okupili domaći i strani investitori u sektoru turizma i ugostiteljstva. Na konferenciji bi se predstavile strateške lokacije za razvoj turizma i ugostiteljstva u Srbiji i napravio spoj predstavnika države, banaka i investitora koji bi ulagali u razvoj ove privredne grane. Ovakva Konferencija mogla bi se održavati jednom godišnje i promovisati u razvijenim zemljama sveta, preko kon-

zularnih predstavništava Republike Srbije i u drugim međunarodnim institucijama i telima.

Nužno je da se pre toga na nivou različitih ministarstava, državnih institucija i inspektorata stvore administrativni preduslovi za brže dobijanje građevinskih i drugih dozvola za srednje i velike investitore u turizmu i ugostiteljstvu, pošto trenutno neke od najozbiljnijih svetskih kompanija investitora u ovoj privrednoj grani čekaju godinama da dobiju neophodne dokumente kako bi realizovali najavljene investicije. Ovo je ogromna prepreka razvoju turističke infrastrukture i privrede i otvaranju novih radnih mesta.

3. Promotivne kampanje i predstavljanje Srbije kao atraktivne turističke destinacije na svetskom nivou

Srbija je nedovoljno promovisana u inostranstvu i još trpi štetu zbog negativnog imidža iz nedavne prošlosti (devedesete godine, politička nestabilnost, ratovi na Balkanu, situacija sa Kosovom i Metohijom). Poslednjih godina Turistička organizacija Srbije uložila je značajne napore da poboljša imidž Srbije u

svetu, angažovane su i neke lobističke kuće i agencije, ali je Srbija i dalje daleko manje promovisana u svetu od zemalja u okruženju. Potrebno je povećati investicije u promociju zemlje i turistički atraktivnih lokacija, brendirati domaće turističke proizvode (festivalne i druge manifestacije) i vizuelno i grafički

učiniti Srbiju prepoznatljivom u svetu.

Sve ovo uključuje izradu turističkih filmova visoke produkcije i distribuciju tih filmova na vodećim

svetskim TV stanicama i internetu, kao i aktivne PR kampanje u vodećim svetskim časopisima i dnevnim novinama, na turističkim sajmovima i manifestacijama.

4. Program za rasterećenje privrednih subjekata u grani turizma i ugostiteljstva

Trenutni stepen opterećenja privrednih subjekata u ovoj grani prouzrokovao je da se preduzeća i preduzetničke radnje u oblasti turističko-ugostiteljske privrede uz trgovačka preduzeća i radnje najviše otvaraju, ali i najviše zatvaraju u Srbiji. U prvoj polovini 2010. godine prosečan ugostiteljski objekat imao je 39 različitih mesečnih opterećenja i dve trećine firmi u ovoj grani imale su problem sa likvidnošću kao posledicu pada prometa od 20,95%.

Potrebno je redefinisati politiku opterećenja turističke privrede, smanjenje broja lokalnih komunalnih taksi, objedinjavanje naplate naknada za autorska i srodna prava koje naplaćuju SOKOJ i OFPS

i snižavanje ovih nerealno visokih iznosa koji su na istom nivou kao u Velikoj Britaniji, pojednostavljanje izdavanja različitih dozvola i uverenja o standardima kvaliteta, dokumentacije koja se dostavlja poreskim upravama i drugim državnim institucijama i organima lokalne samouprave. Umanjenjem ovih troškova i pojednostavljivanjem birokratskih procedura stvorice se prostor za nabavku kvalitetnije ugostiteljske opreme, otvaranje novih radnih mesta i uvećanje smeštajnih i uslužnih kapaciteta turističke privrede koja se trenutno odupire uticajima svetske ekonomske krize i pokušava da održi poslovanje na nivou dovoljnom za opstanak preduzeća.

5. Oživljavanje turističkih potencijala na Dunavu i izgradnja odgovarajuće infrastrukture

Strateški pravac u razvoju turizma i ugostiteljstva u periodu 2011 – 2016. mora biti Koridor 7, basen Dunava, kao glavni plovni pravac koji povezuje Srbiju sa zapadnom i istočnom Evropom i kolevka drevnih evropskih civilizacija. Sve turistički atraktivne lokacije na Dunavu moraju dobiti odgovarajuću infrastrukturu, izgradnjom i revitalizacijom postojeće saobraćajne mreže, uvođenjem adekvatnih putničkih linija, otvaranjem konkursa i privlačenjem investitora za izgradnju smeštajnih kapaciteta (tamo gde oni ne postoje) ili renoviranjem starih kapaciteta. Potrebno je prilagoditi lučke pristane u gradovima kao što su Novi Sad, Beograd, Smederevo, Veliko Gradište, Kladovo zahtevima turooperatera čiji brodovi krstare Dunavom, obezbediti potrebne uslove i infrastrukturu za prijem i smeštaj turista sa brodova i organizovanje obilazaka atraktivnih lokacija. Na

Dunavu gotovo da ne postoje specijalizovani pristani i tankovi sa gorivom neophodni brodovima koji plove kroz Srbiju zbog čega je hitno potrebno podići ove kapacitete. Uređenje obale Dunava u gradovima na njegovom toku mora postati prioritet svih lokalnih samouprava što će stvoriti preduslov za razvoj lokalne turističko-ugostiteljske privrede.

S obzirom da su neophodna značajna ulaganja u plan oživljavanja Koridora 7 glavni izvori finansiranja su evropski fondovi, domaći i strani investitori, investicije na osnovu ušteda u budžetu Republike. Zato je potrebno u najkraćem roku podići kapacitete svih institucija koje mogu da apliciraju za projekte iz evropskih fondova, održati međunarodnu investitorsku konferenciju za ulaganja u basen Dunava i kreirati jasan plan za izgradnju infrastrukture duž toka Dunava kao najveće plovne reke u državi.

6. Umrežavanje domaćih turističkih gradova i mesta sa gradovima i mestima u drugim zemljama

Potrebno je posredstvom svih nadležnih državnih institucija i organizacija i udruženja turističke privrede i strukovnih turističkih udruženja izvršiti povezivanje sa sličnim udruženjima i privrednim subjektima u turizmu, ali i raznim državnim i privatnim fondovima penzijskog i invalidskog osiguranja u razvijenim zemljama kojima treba ponuditi da obolela i stara lica šalju u banje i lečilišta u Srbiji, jer je to značajno

jeftinije od boravka u sličnim centrima zdravstvenog turizma u njihovim matičnim zemljama.

Slična umrežavanja treba izvršiti i sa udruženjima lovaca, ribolovaca, planinara, sportskim savezima, ferijalnim i dr. organizacijama i omogućiti dolazak stranih posetilaca u Srbiju, uz ispunjavanje neophodnih standarda i uslova za smeštaj ovih specifičnih grupa gostiju.

7. Pokretanje programa za razvoj seoskog, zdravstvenog i avanturističkog turizma

Posredstvom Razvojne banke Srbije, ali i širom kampanjom u turističkoj privredi i među potencijalnim investitorima u turizmu i ugostiteljstvu potrebno je u saradnji nadležnih državnih institucija i organizacija kreirati Program za podršku i razvoj seoskog, zdravstvenog i avanturističkog turizma. U okviru Programa mora se osmisлити detaljni plan za uspostavljanje mreže banjskih, klimatskih i medicinskih centara, etno-sela i atraktivnih lokacija za sve oblike rečnog i planinskog avanturističkog turizma.

Potrebno je sprovesti širok program standardizacije smeštajnih kapaciteta, usluga u ugostiteljstvu, pristupne infrastrukture, saobraćaja i transporta. Nedostatak ovih standarda predstavlja ozbiljnu prepreku za privlačenje stranih turista. Potrebno je usmeriti sve aktuelne i buduće investitore, kao i već postojeću turističku privredu u ova tri sektora u okviru grane turizma i ugostiteljstva i uputiti ih da usvoje sve potrebne standarde i time stvore uslove za sopstveni razvoj i napredovanje u poslu.

8. Pokretanje programa „Dijaspora u Srbiji“

U saradnji Turističke organizacije Srbije, lokalnih turističkih organizacija, YUTA i turističke privrede potrebno je pokrenuti program „Dijaspora u Srbiji“ koji bi imao ulogu da poveže udruženja i najveće zajednice iseljenika sa turističkim organizacijama u Srbiji, radi dovođenja što većeg broja Srba iz Dijaspore u maticu kroz razvijene turističko-ugostiteljske pro-

grame i sadržaje. U drugoj i trećoj generaciji naših iseljenika postoji veliki potencijal za otkrivanje svojih korena i posete različitim delovima Srbije. Nedostatak dobrih programa i nedovoljno dobre veze se različitim udruženjima i organizacijama u Dijaspori imali su za rezultat da je obim ovih poseta u prethodnoj deceniji bio znatno manji od mogućnosti.

9. Promocija Srbije kao zemlje sporta

Srbija je u svetu u prethodnoj deceniji bila najprepoznatljivija po sportskim dostignućima i vrhunskim sportistima. Mnogi strani turisti koji dođu u Srbiju za našu zemlju su čuli samo po imenima svetski poznatih tenisera, košarkaša, fudbalera, itd. Za mlađe posetioce iz inostranstva (deca školskog uzrasta, srednjoškolci, studenti) treba kreirati posebne programe poseta i obilazaka sportskih lokaliteta, predstaviti im sportski duh i tradiciju i upoznati ih sa nekim od poznatih srpskih sportista (sadašnjih, bivših).

Sport je značajno popravio imidž Srbije u svetu, ali je u marketinškom smislu još neiskorišćen kao

motiv za privlačenje stranih posetilaca u Srbiju, a donekle i za posete domaćih turista. Potrebno je izraditi propagandne filmove i pokrenuti kampanje u zemlji i inostranstvu u kojima će se Srbija promovirati kao zemlja sporta. Ovako vešto osmišljene kampanje ukomponovane sa organizovanim turističkim turama i sportskim manifestacijama u kojima i sami gosti mogu da učestvuju biće poziv svim mladim ljudima, rekreativcima, veteranima iz različitih delova sveta da dođu u Srbiju, čime će se znatno povećati broj noćenja i prihodi u grani turizma i ugostiteljstva.

10. Smanjenje sive ekonomije i legalizacija nelegalnih ugostiteljskih kapaciteta

Poslednja istraživanja privređivanja na crno u Republici Srbiji koje je sprovela Unija poslodavaca Srbije u toku 2010. godine na terenu pokazala su da je sa izbijanjem svetske ekonomske krize povećan broj neregistrovanih pansiona i drugih smeštajnih kapaciteta, kao i procenat neprijavljenih domaćih i stranih turista. Ovakav vid neloyalne konkurencije otežava poslovanje legalnih privrednih subjekata u okviru ove grane, jer nisu u stanju da pariraju sivoj zoni koja nudi 20 do 30 odsto niže cene smeštaja i obroka.

Potrebno je da se u saradnji Ministarstva unutrašnjih poslova i Turističke inspekcije uvedu rigorozne mere i istovremenom promenom zakonskih propisa pooštri kaznena politika za sve one neregistrovane

smeštajne kapacitete i ugostiteljske objekte. Dosađanja kaznena politika bila je blaga i gotovo da se privrednim subjektima delatnicima na crno isplatilo da posluju van zakona, jer su sankcije bile simbolične. Potrebno je višestruko podići iznose kazni za nelegalno privređivanje i rad na crno, uvesti sankcije oduzimanja imovine i zatvorske kazne u težim slučajevima i tako uticati na pojedince koji rade van zakona da se registruju i izbegnu rizik da budu otkriveni i procesuirani.

Ovakva odlučna akcija države i nadležnih inspekcija rezultovala bi smanjenjem sive ekonomije u grani turizma i ugostiteljstva, povećala bi prihode od PDVa, poreza na zarade i drugih razreza i izjednačila uslove u kojima svakodnevno posluju privredni subjekti.

11. Profesionalizacija turističkih organizacija i obavezna edukacija kadrova u grani turizma i ugostiteljstva

Nužna je izmena sadašnjeg principa na kome funkcionišu lokalne turističke organizacije u Srbiji. Sada se za direktore u ovim organizacijama od velikog uticaja na razvoj lokalne turističke ponude biraju stranački nameštenici, lica koja nemaju potrebno stručno znanje i iskustvo i nedovoljno su zainteresovana za rad. Potrebno je izmeniti način izbora ovih lica i putem javnog konkursa na ova mesta postaviti osobe sa visokom stručnom spremom, najmanje 5 godina radnog iskustva u turističko-ugostiteljskoj privredi ili institucijama u čijoj je nadležnosti ova grana, sa menadžerskim znanjima, ambiciozne i zainteresovane za rad. Lokalne turističke organizacije moraju postati motori lokalnog turističkog razvoja i stožer okupljanja lokalne turističko-ugostiteljske privrede. Biranje partijskih kadrovika za

direktore ovih organizacija dovelo je do toga da su pojedina turistička mesta i atraktivne lokacije u Srbiji još nedovoljno razvijene i promovisane i sa znatno manjom posetom i prihodima od turizma u odnosu na mogućnosti.

Zakonom, takođe, treba regulisati da svaki privredni subjekt u grani turizma i ugostiteljstva sa 10 i više zaposlenih mora da ima jednu osobu sa visokom stručnom spremom i sertifikatima iz oblasti hotelijerstva, HACCP i drugih ugostiteljskih standarda kako bi organizacija poslovanja i standardi kvaliteta bili na potrebnom nivou. Ova stručna lica dugoročno će obezbediti poštovanje svih zakonskih propisa i zahtevanih standarda kod privrednih subjekata u ugostiteljstvu i uticati na ubrzan razvoj i podizanje nivoa kvaliteta u čitavoj grani.

12. Obučavanje privrednika i turističkih radnika u privatnom i državnom sektoru za učestvovanje u međunarodnim projektima i dobijanje sredstava iz evropskih i drugih fondova

Prethodnih godina uočen je ozbiljan nedostatak u nivou stručnog znanja prilikom pripremanja međunarodnih projekata i učestvovanja na tenderima i konkursima za dobijanje sredstava iz EU i drugih fondova. Svake godine značajan deo sredstava koji se meri milionima evra ostaje neiskorišćen, jer ne postoji dovoljno kvalitetnih projektnih predloga iz Srbije ili se prilikom prikupljanja projektnih dokumentacije i formulacije predloga projekata naprave ozbiljni propusti zbog čega projektni predlozi bivaju diskvalifikovani.

Potrebno je sprovesti ozbiljnu edukaciju na terenu, od opštine do opštine, od grada do grada, kroz koju bi direktori lokalnih turističkih organizacija, menadžeri u turističko-ugostiteljskoj privredi i nevladine organizacije koje za osnovnu delatnost imaju turizam, ekologiju i održivi razvoj, saobraćaj, zdravstvo, itd. bili upućeni kako da formiraju projektne timove i kreiraju različite programe i projekte sa kojima bi konkurisali kod različitih fondova i povukli sredstva korisna za razvoj grane turizma i ugostiteljstva na nivou svojih lokalnih samouprava.

Predloženih 12 mera predstavlja samo deo liste aktivnosti neophodnih za razvoj grane turizma i ugostiteljstva u Republici Srbiji. Navedene mere nisu dovoljne da ovu privrednu granu učine jednako razvijenom i važnom kao što je ona u vodećim zemljama EU, ali predstavljaju dobru i zdravu osnovu za dalje oživljavanje turističko-ugostiteljske privrede i podršku podizanju novih generacija menadžera i zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu.

Primena ovih mera u periodu 2011 – 2016. godina dala bi sledeće konkretne rezultate:

- Povećanje obima turističke i ugostiteljske ponude u Republici Srbiji
- Podizanje nivoa kvaliteta usluge u turizmu i ugostiteljstvu kroz standardizaciju i permanentnu edukaciju
- Izgradnja turističke infrastrukture, revitalizacija nekadašnjih atraktivnih turističkih lokaliteta i

kreiranje infrastrukture i programa za do sada neiskorišćene lokalitete

- Povećan obim domaćih i stranih investicija u turizmu i ugostiteljstvu
- Kvalitetnija promocija Srbije i njenih turističkih potencijala u svetu
- Povećanje zaposlenosti, zarada i BDP u grani turizma i ugostiteljstva
- Prevođenje neregistrovanih privrednih subjekata u legalne tokove i smanjenje sive ekonomije
- Rasterećenje turističko-ugostiteljske privrede koje će omogućiti dalje investicije, povećanje smeštajnih i ugostiteljskih kapaciteta, standardizaciju i edukaciju
- Unapređenje saobraćajne infrastrukture kao preduslov razvoja grane turizma i ugostiteljstva

Sticanje uslova za napredak u kolektivnom pregovaranju

Pad BDP u Republici Srbiji bio je 3% u 2009. godini. U prvom kvartalu 2010. godine zabeleženi rast bio je svega 0,6%. Privreda Srbije je još daleko od povratka na nivo iz 2008. godine, iako postoje zahtevi sindikata da se kroz granske kolektivne ugovore povećaju zarade i druge beneficije.

U Srbiji se još troši više nego što se zarađuje i direktna posledica takvog odnosa prema stvarnosti je porast zaduženosti zemlje i ogroman spoljnotrgovinski deficit. Unija poslodavaca Srbije kao odgovoran socijalni partner Vladi i sindikatima spremna je na ustupke, ali tek onda kada bude imalo šta da se deli između sveta kapitala i sveta rada.

Upravo iz ovih razloga, na osnovu dugogodišnjeg iskustva poslodavaca u grani turizma i ugostiteljstva, izneli smo predlog osnovnih mera za razvoj ove privredne grane. Pad prometa u turizmu i ugostiteljstvu, kada je reč o prometu hrane i pića bio je 20,95% u prvih šest meseci 2010. godine. Zbog takvog stanja neophodno je što pre otpočeti sa reali-

zacijom predloženih mera koja će dugoročno stvoriti uslove za porast zaposlenosti, zarada i BDP u grani turizma i ugostiteljstva. Tada će biti moguće pristupiti novim kolektivnim pregovorima između Unije poslodavaca Srbije i sindikata. U tim uslovima moći će da se razgovara o povećanju vrednosti osnovnih koeficijenata zarada u kolektivnim ugovorima i dodatnim beneficijama zaposlenima.

Ukoliko sindikati i Vlada Republike Srbije ne budu podržali mere za razvoj grane turizma i ugostiteljstva postoji realna opasnost da oporavak ove grane posle ekonomske krize i privredni rast budu godinama nedovoljni za značajan realan porast zarada i životnog standarda zaposlenih u turističko-ugostiteljskoj privredi.

Može se deliti samo ono što se zaradi, to je princip na kome funkcioniše savremeni svet. Pozivamo svoje socijalne partnere da prvo zajedno zaradimo, jer ćemo samo tako imati šta i da podelimo.

Posebnu zahvalnost dugujemo Austrijskoj agenciji za razvoj (ADA) koja je obezbedila finansijska sredstva za publikovanje ove brošure u okviru projekta „Konsolidacija pravnih i institucionalnih osnova socijalnog dijaloga u zemljama zapadnog Balkana i Moldaviji“.

Prikupljanje podataka, štampa i prezentacija ove publikacije organizovani su i realizovani uz podršku Međunarodne organizacije rada, Kancelarije za Centralnu i Istočnu Evropu kojoj dugujemo zahvalnost za dugogodišnju saradnju i podršku u jačanju unutrašnjih kapaciteta Unije poslodavaca Srbije i pozicioniranju organizacije u Srbiji i na internacionalnom nivou.